

Список використаної літератури

1. Блажчук Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Ю. І. Блажчук. – К., 2008. – 200 с.
2. Бучко Г. Є. Історична та сучасна українська ономастика: Вибрані праці / Ганна Бучко, Дмитро Бучко. – Чернівці: Букрек, 2013. – 456 с.
3. Кравченко Л. О. Антропонімія Лубенщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Л. О. Кравченко. – К., 2002. – 20 с.
4. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
5. Шеремета С. В. Антропонімія північної Тернопільщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / С.В. Шеремета. – Івано-Франківськ, 2002. – 20 с.

Анотація

Фандуль О. М. Семантика, мотивація та способи творення прізвищевих назв і прізвищ Центральної Хмельниччини XVII–XXI ст.

Статтю присвячено опису прізвищевих назв і прізвищ Центральної Хмельниччини XVII–XXI ст. Зроблено семантичний і мотиваційний аналіз досліджуваних антропонімів. З'ясовано структурні особливості їх твірних основ.

Ключові слова: антропонім, мотивація, прізвище, семантика, спосіб творення.

Аннотация

Фандуль О. Н. Семантика, мотивация и способы создания фамильных названий и фамилий Центра Хмельницкой области XVII–XXI вв.

Статья посвящена изучению фамильных названий и фамилий центра Хмельницкой области XVII–XXI вв. Сделано семантический и мотивационный анализ исследуемых антропонимов. Выяснено структурные особенности их образующих основ.

Ключевые слова: антропоним, мотивация, фамилия, семантика, способ создания.

Summary

Fandul O. M. Semantics, motivation and ways of creation of family names and surnames Central Khmelnytchyna XVII–XXI century.

This article is devoted to the investigation of surnames of Central Khmelnytchyna. Semantic and motivation analyses of the studied families are made. Structural features of anthroponyms of this region is found.

Key words: anthroponym, motivation, surname, semantics, derivation.

УДК 398(=161.2):82–343

Хомак О. Є.

*Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ 'КРАСА' В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ (НА МАТЕРІАЛІ ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ, КАЗОК, ЗАМОВЛЯНЬ)

Важливим наскрізним елементом українського лінгвокультурного простору є концепт КРАСА. Як лінгвокультурний феномен, він синтезує уявлення, що формувалися у народній традиції протягом тривалого часу.

На сьогодні у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві є низка робіт, присвячених означеній тематиці. Так, зокрема, в україністиці висвітлено етимологію лексем-позначень краси: *гарний, краса*,

красивий (О. С. Мельничук, В. Г. Скляренко); на діалектному матеріалі описано семантичні зв'язки дериватів з основою *крас-* (П. Ю. Гриценко); схарактеризовано зміст етимонів **krasa*, **garnь* у складі слов'янського лексико-семантичного поля „позитивні емоції” (О. В. Тищенко), визначено стереотипні уявлення українців про красу як про ознаку зовнішності людини (Н. П. Бутенко, Д. І. Терехова), досліджено сполучуваність слів із семою „краса” (С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, І. П. Сахно та ін.). Лінгвокультурному дослідженню лексико-семантичної групи з коренем *-КРАС-* присвячено статті Г. А. Губаревої, В. С. Калашника, М. І. Філона. Крім того, на сьогодні у мовознавстві існує багато спроб пояснити походження слова „краса”; зокрема, О. І. Соболевський пов'язував його з коренем **krajь*, **krajati* [6, с. 325], В. Г. Скляренко зазначав, що іменник **krasa* первісно означав „оживання природи” [4, с. 11], О. М. Трубачов реконструює його як „колір життя”, звідки – колірна ознака „красний, рум'янець (обличчя)”, „цвітіння, квіт (рослин)” і найбільш загальне „краса” [7, с. 15] тощо. На думку В. С. Калашника та М. І. Філона, „у найдавніших текстах *krasa* постає у своєму глибинному міфологічному наповненні й мислиться не стільки як колір життя, а саме життя, нерозтрачена життєва енергія та плодоносна сила” [3, с. 11].

Мета нашої роботи – з'ясувати особливості репрезентації концепту КРАСА в архаїчних фольклорних текстах, що демонструють якісно різний підхід свого вираження.

Вербалізація концепту КРАСА в текстах українських весільних пісень виявляється, за нашими спостереженнями, в основному через численні епітетні сполуки. Як зауважує О. В. Слюсарєва, „загальні й часткові питання, що стосуються всебічного пізнання української весільної пісенності, не можна вирішити без належної уваги до епітета як одного з головних складників художньо-сміслові організації вербальних текстів обряду українського весілля” [5, с. 8]. Але якщо, наприклад, у художньому дискурсі епітети виражають індивідуальне сприйняття краси, то у фольклорному – колективне, оскільки вони є виявом народних поглядів, осмислення та сприйняття. Так, у весільних піснях епітет *красивий*, *красний* (*красен*) супроводжує майже всіх учасників весілля (*милий красний*, *сваночки наші паняночки-красні*), а також їх атрибути (*черевички красні*, *добреє намистечко*), навколишнє середовище, зокрема флору (*виноградє, зацвіти красно*, *калина красно процвітає*). У текстах весільних пісень при їх зображенні використовуються здебільшого характеристичні епітети, якими підкреслюється молодість і врода наречених, особливо молоді, а також внутрішня краса обох в очікуванні спільного щасливого життя. Такого типу означення звичайно доповнюють позитивну характеристику, що міститься в демінутивних формах загальних назв молодят: *красна дівчинонька*, *красна невісточка*, *красуня Валюся* (*Ганнуся*, *Марусенька*, *Настечка* та інші). Художні означення частин тіла при зображенні молодих (переважно молоді) семантично примикають до відповідних образних характеристик привабливої зовнішності взагалі. Зіставмо: *личенько красиве*, *хороше*, *ручки красиві біленькі*, *коса (кісочка, кісонька) червоная, золота* та ін. – *краса дівочька*, *панянська*, *молода*, *врода (урода) хороша* тощо. За усталеними традиційними означеннями важко уявити конкретні риси гарної дівчини, однак за їх допомогою створюється узагальнений портрет і передається замилювання дівочою красою, як у текстах: *Хоч я невеличка та ще й молодая, – личко моє рум'яне, коса золотая; Да й по Галюхну в новий двір. Щоб нам дорога щасливая, щоб нам Галина красивая* [1, с. 89]. Подібну роль виконують у весільних піснях і художні означення одягу та прикрас молодих (*сорочечка*, *перстенець* тощо), особливо розкішного вбрання нареченої. Наприклад: *красива хустка біленька*, *хустина червона*, *черевички красні*, *пояс червоний*. Базовий образ молоді формується низкою епітетів зазначеного вище змістового наповнення: *прекрасна*, *гарная*, а також периферійними епітетними сполуками, що доповнюють уявлення про красу: *весела*, *чорнява*, *зарученая*, *повінчана* тощо: *Дамо йому (зятю) рябую корову, люби нашу дочку чорноброву. Дамо йому корову й телицю, люби нашу дочку круглолицю* [1, с. 62]. Аналогічний ряд маємо і

щодо народнопісенного образу молодого: *красен, чорнобривий, хорош, милий* тощо: *Молодий Івасьо всім нам дуже сподобався: гарний хлопець, небагатий, уродливий...* [1, с. 31].

Однак далеко не завжди дівчина, що виходить заміж, радіє цьому, адже її чекає розлука з рідними, а іноді (у випадку примусового заміжжя) також і з коханим хлопцем. Тому у весільних піснях епітет *краса* (*красен, красивий*) протиставляється епітетним сполукам на позначення суму, тривоги, жалю: *молода смутна, бідна дівонька, несужений друг* тощо.

На увагу заслуговують також епітети, що характеризують таких дійових осіб весільного обряду, як свати, бояри, староста, дружки, весілки. Переважно їх значення містить указівку на зовнішню привабливість, молодість чи поважність, почесність їхньої ролі в організації та проведенні весілля: *красні молоді бояри; дружка красна, як сонечко – ясна* [1, с. 112].

Епітетна характеристика *краса / красивий / красний* стосується і значної кількості атрибутів весілля – гільця, короваю, віночку. Так, при змалюванні весільного гільця передусім підкреслюється його розкішність і краса: *вилечко рясне, рясне ... прекрасне*. Більш часто означування гільця здійснюється як перелік елементів, що є епітетними сполуками: *Гільце-деревице з ялини, ще й червоної калини, ще й з хрещастого барвінку, ще й з запашиного васильку*. Саме з такими означеннями (*прекрасне, червона, хрещастий, запашиний*) згадуються відповідні рослини в різних фольклорних контекстах, зокрема як елементи прикрашання короваю. Так, в одній із пісень свашечки запрошуються на долину з ясно вказаною метою: *Та по ту червону калину, та по той хрещатий барвінок ... Уберемо коровай, як прекрасний вінок* [1, с. 15]. Епітетом *красний* означається уявний коровай у пісні про коровайове тісто з розгортанням позитивних оцінок від імені молодого на святі його одруження: *Ой збере Петрунько всю свою родиноньку; то ся ти красни удав: підошва ему желізна, обручи ему срібній, а на вершочку жовти цвіт: славни наш коровай на весь світ*. Епітети, що є означеннями форми випікання короваю та його вигляду, не тільки узгоджуються з вихідним *красний / красни*, а й зумовлюють появу ще одного оцінного епітета – *славний / славни*. Щодо позитивної характеристики весільного короваю, то вся пісня може бути цілісним розгорнутим художнім означенням відповідної епітетної структури: *Наш коровай красний, як місячок ясний, іще вище од гори, ще красніший від зорі, ще вищий від кіля, ще кращий від зілля, ще вищий від плота, ще кращий від злата*. При цьому окремі характеристичні означення базуються на порівняннях, деякі з них в українських весільних піснях зустрічаються неодноразово (*Як на небі місяць ясний, ой щоб же був коровай красний*). Своєрідним є образ короваю із прикладковим означенням *короваю-раю*. Означення *рай* до короваю зустрічається і в інших контекстах, як наприклад, у тексті: *Коровай ти мій рай, я тебе убираю. У рожеві квіти, щоб любилися діти*. Тому є підстави тлумачити відповідний образ через значення „розкішний”, „пов’язаний з уявленнями про красу, райські насолоди”. Важливість обрядового хліба на весіллі підкреслюється насамперед епітетами з конотацією позитивної оцінки та супровідними порівняннями, як у цьому прикладі: *коровай красний, як на небі місяць ясний; шишечки красні, як на небі зірочки ясні* [1, с. 211].

Мотив зовнішньої та внутрішньої краси молодих і привабливість весільного обрядового дійства розгортався і за допомогою досить широкого за кількістю словосполучень ряду із прозорим оцінним означенням *красний* щодо усього весільного поїзда: *...обсій, матюнко, овесцем, щоб наш овесець рясен був, щоб наш весь поїзд красен був* [1, с. 211].

Як бачимо, концепт КРАСА яскраво вербалізується у цьому жанрі передусім завдяки епітетним сполукам.

У народних казках краса часто супроводжує лише головних позитивних героїв, їх помічників або є ознакою зачарованих предметів: *Росте той синок та й росте, і такий став гарний, що баба з дідом не навтішаються з нього* [8, с. 98]; *Ідуть вони, дивляться – лежить красна / золота підкова, що може допомогти їм знайти щастя* [8, с. 120; 8, с. 34]. Для жанру казок характерним є протиставлення добрих персонажів, які зображуються красивими (... *красавець, і ріс не по днях, а по*

часах. *І був він богатир*), та злих, які часто мають фізичні вади (*А серед слуг того пана була відьма, яка знала всілякі чари, а в неї такі зуби страшні!*).

Свою специфіку вираження концепту КРАСА мають і замовляння. У різних тематичних групах цього жанру краса може виражатися експліцитно та імпліцитно. Так, у любовних текстах ця ознака виражається експліцитно і стосується суб'єкта замовляння, яким найчастіше виступає дівчина, що просить вищі сили про надання собі краси: – *Сонечко ясне, **красне**, освічаєш гори, долини, освіти мое личко, щоб я була **красна** між усім світом християнським...* [2, с. 41]. В оберегових та лікувальних замовляннях можемо спостерігати в основному імпліцитне вираження краси, де ця ознака стосується християнських святих та небесних світил і служить для підкреслення їхньої сакральності, святості та могутності, а також характеризує належність до вищого надприродного простору: *Ішла Мати Божя золотим мостом в золотому очіпку, в срібних ризах, золотою паличкою підтиралася, золотими ключами враз відмикати* [2, с. 64]. Іноді в оберегових замовляннях зустрічається епітет *красний / червоний*, що не пов'язаний із красою і виконує суто апотропеїчну функцію: ... *Святий Михайло / казочка сидить на воротах у **червоних / красних чоботях**, що лихе стинає, а добре пропускає...* [2, с. 10].

Крім того, слова, якими зазвичай позначається краса, можуть виконувати функцію кумулятивних епітетів і символізувати кров, а не красу: *Там на горі тури орали, **красну рожу** сіяли; **красна рожа** не зійшла, у хрещеного (ім'я) **красна кров** не потекла* [2, с. 12].

Зауважимо, що у структурному плані в аналізованих фольклорних жанрах простежуються схожі форми вираження ознаки краси, хоча є певні відмінності. Так, у весільних піснях ознака краси найчастіше передається за допомогою епітетних характеристик (*молода красна, біленькі ручки, коса золота* тощо). У народних казках досліджувана ознака має більше способів вираження і часто передається за допомогою не тільки епітетних сполук, а й порівняльних (*як княгиню, як мальованийий* тощо), прикладкових (*дівчина-красуня* тощо) конструкцій, повторів (*...виходить з їхньої хати дівчина з коромислом: така красуня, така красуня*), сталих виразів (*ні здумать ні згадать, хіба в казці сказать; така гарна, що ні в казці сказати, ні пером написати*), а також може виражатися за допомогою складних речень (*І такі цвіти в тім городі прекрасні, що в цілм світі таких не бачив* тощо). У замовляннях краса часто виражається як епітетними сполуками (*сонечко красне, золотий міст, срібна голочка* тощо), порівняльними конструкціями (*красне, як сонечко* тощо), так і складними реченнями (*Як ти ясне, величне, прекрасне, щоб і я така була ясна, велична, прекрасна перед усім миром християнським на віки віков, амінь* тощо).

Таким чином, вербалізація концепту КРАСА у весільних піснях, народних казках і замовляннях має значну кількість форм і способів, що пояснюється архаїчністю цих жанрів, а також різними структурними та жанровими особливостями.

Проведене дослідження намічає перспективи подальшого аналізу особливостей вербального вираження концепту КРАСА у текстах української народної культури.

Список використаної літератури

1. Весільні пісні: у 2 кн. [упоряд. М. М. Шубравська]. – К.: Наукова думка, 1982. – Кн. 1. – 680 с.
2. Ви, зорі, зориці ... [упоряд. М. Г. Василенко, Т. М. Шевчук]. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
3. Калашник В. С. Лексико-семантична група з коренем *крас-* в українському лінгвокультурному просторі / В. С. Калашник, М. І. Філон // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету [збірник наукових праць / за заг. ред. Ж. В. Колоїз]. – Випуск 6. – Ч. 2. – Кривий Ріг, 2011. – С. 68–73.
4. Складенко В. Г. Етимологічні розвідки / В. Г. Складенко // Мовознавство. – 1997. – №4–5. – С. 17–26.
5. Слюсарева О. В. Епітетика українських весільно-обрядових пісень (структурно-семантичний і функціональний аспекти): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / О. В. Слюсарева. – Х., 2006. – 21 с.

6.Соболевский А. И. Русско-скифские этюды/ А. И. Соболевский // Известия отделения русского языка и словесности Российской академии наук. – 1922. – Т. 27. – 521 с.

7.Трубачов О. Н. Праславянское наследие и древнерусская лексика дописьменного периода / О. Н. Трубачов // Этимология. 1991–1993. – М., 1994. – С. 3–23.

8.Українські народні казки. – К.: Держлітвидав України, 1953. – 330 с.

9.Філон М. Семантика словообразу *краса* в архаїчних текстах української народної словесності / М. Філон, Г. Губарева // Незгасимий СЛОВОСВІТ: збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Калашника / уклад. Микола Філон, Тетяна Ларіна. – Х.: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 490–498.

Анотація

Хомик О. Є. Вербалізація концепту КРАСА в українському фольклорі (на матеріалі весільних пісень, казок, замовлянь).

У статті розглянуто особливості вербалізації концепту КРАСА в текстах української усної народної творчості (на прикладі весільних пісень, казок, замовлянь). Визначено семантику, структуру та вживання означеного концепту в архаїчних фольклорних жанрах. Акцентовано увагу на зумовленості вираження концепту КРАСА жанровою специфікою аналізованих фольклорних фрагментів.

Ключові слова: концепт, краса, епітет, весільні пісні, замовляння, казка.

Аннотация

Хомик Е. Е. Вербализация концепта КРАСОТА в украинском фольклоре (на материале свадебных песен, сказок, заговоров).

В статье рассмотрены особенности вербализации концепта КРАСОТА в текстах украинского устного народного творчества (на примере свадебных песен, сказок, заговоров). Определена семантика, структура и употребление данного концепта в архаических фольклорных жанрах. Внимание акцентировано на обусловленности концепта КРАСОТА жанровой спецификой анализируемых фольклорных фрагментов.

Ключевые слова: концепт, красота, эпитет, свадебные песни, заговоры, сказка.

Summary

Homik O. E. Verbalization of the concept of BEAUTY in Ukrainian folklore (based on wedding songs, tales, incantations).

In the article has been reviewed the features of verbalization of the concept of 'BEAUTY' in the texts of Ukrainian verbal folk creativity (for example: wedding songs, fairy tales, spells), defined the semantics, structure, and usage of that concept in the archaic folklore genres. Features of verbal expression of the concept 'BEAUTY' depend on the folklore text.

Key words: concept, beauty, epithet, wedding songs, spells and fairy tale.

УДК 811.161.2'0+811.161.2'28

Царалунга І. Б.

Хмельницький національний університет

ФОНЕТИЧНА ВАРІАТИВНІСТЬ, СПРИЧИНЕНА КОНТИНУАЦІЄЮ *O ТА *E У НОВОЗАКРИТИХ СКЛАДАХ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ГРАМОТ XIV СТ.)

Поняття варіативності все ширше проникає в дослідницькі процеси лінгвістики для характеристики мовної змінності, модифікації як результату еволюції у використанні різних мовних засобів на позначення суміжних чи тих самих явищ, для виявлення способу функціонування мовних